

Олий маълумотга эга бўлган шахсларни юридик мутахассисликка қайта тайёрлаш курси (2021 йил январь-июнь ойлари) ўзбек гуруҳи тингловчилари учун Давлат ва ҳуқуқ назарияси модулидан оралиқ назорат казуси

3-казус

Ҳуқуқ нормалари уларда мустаҳкамланган қоидаларнинг характерига қараб ҳуқуқ ва ваколат берувчи, мажбурият юкловчи ва тақиқловчи (ман қилувчи) нормаларга ажратилади. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида қуйидаги нормалар ўз ифодасини топган:

1) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга...”;

2) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасида “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар”;

3) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 58-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган “...Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашишига, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашишига йўл қўйилмайди”.

Ваколат берувчи, мажбурият юкловчи ва тақиқловчи нормаларнинг бир-биридан фарқли жиҳатларини изоҳлаш орқали келтирилган нормалар ҳуқуқ нормасининг қай турига киришини атрофлича муҳокама қилинг.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамланган қоидаларнинг характериға қараб ҳуқуқ ва ваколат берувчи, мажбурият юкловчи ва тақиқловчи (ман қилувчи) нормаларни тушуниб олиш лозим.

Ўзбекистон халқи инсон ҳуқуқларига ва давлат суверенитети ғояларига содиқлигини тантанали равишда эълон қилиб, ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги юксак масъулиятини англаган ҳолда, ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибасига таяниб, демократия ва ижтимоий адолатга садоқатини намоён қилиб халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидалари устунлигини тан олган ҳолда, республика фуқароларининг муносиб ҳаёт кечиришларини таъминлашга интилиб, инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишни кўзлаб, фуқаролар тинчлиги ва миллий тотувлигини таъминлаш мақсадида, ўзининг мухтор вакиллари сиймосида Ўзбекистон Республикасининг мазкур Конституциясини қабул қилади.¹

Мустақил демократик йўлдан дадил одимлаётган Ўзбекистоннинг энг улуғ мақсади, аввало, халқимиз манфаатлари кўзланган ислохотларни амалга оширишга қаратилгани билан эътиборлидир. Бу жиҳатлар Конституциямизда ҳам мустаҳкамлаб қўйилган. Жумладан, Бош Қомусимизнинг II боби 13-моддасида “Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади.

Ҳуқуқ нормаси - бу давлат томонидан ўрнатиладиган ва маъқулладиган, муайян шаклда ифодаланадиган, ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган умуммажбурий ҳуқ-атвор қоидаси. Бундай қоидаларни бузиш юридик жавобгарликка олиб келади.

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 08.12.1992 Тошкент.

Ҳукукий нормалар уларда мустаҳкамланган қоидаларнинг характериға қараб ҳуқуқ ва ваколат берувчи, мажбурият юқловчи ва тақиқловчи (ман қилувчи) нормаларға ажратилади. 1) Ҳуқуқ субъектиға муайян ҳаракатларни содир этиш мумкинлигини кўрсатувчи ҳуқуқий нормалар ҳуқуқ ва ваколат берувчи нормалар дейилади. Масалан, Ўз.Р Конституциясининг 29-моддасиға биноан, «Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқиға эға...» 2) Ҳуқуқ субъектиға муайян ҳаракатларни содир этиш лозимлигини (шартлигини) кўрсатувчи ҳуқуқий нормалар мажбурият юқловчи нормалар дейилади. Масалан, Ўз.Р Конституциясининг 51-моддасида «Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашға мажбурдирлар» дейилган ва бу қоида мажбурият юқлаш характериға эға, тартибға солиш жиҳатиға кўра императив ҳисобланади. 3) Ҳуқуқ субъектиға муайян хатти-ҳаракатларни содир этишни ман қилувчи нормалар тақиқловчи нормалар деб аталади. Масалан, Ўз.Р Конституциясининг 58-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган «Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятиға аралашишиға, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятиға аралашишиға йўл қўйилмайди» деган қоида тақиқловчи норма ҳисобланади.

Булардан ташқари, ҳуқуқий нормалар бошқа бир қатор мезонлар асосида ҳам таснифланади. Жумладан, ҳуқуқий нормалар ўзида хатти-ҳаракатни шакллантиришнинг мавҳумлигиға қараб абстракт (мавҳум) ва казуистик нормаларға, гипотезада мустаҳкамланган ҳолатнинг фактик жиҳатлари аниқ ёки нисбий эканлигиға қараб аниқ ва нисбий аниқ нормаларға, гипотезанинг ҳажмиға қараб оддий, мураккаб ва альтернатив нормаларға, диспозициянинг аниқлигиға қараб мутлақ аниқ, нисбатан аниқ ва бланкет нормаларға, ҳуқуқий тартибға солиш усулиға кўра императив ва диспозитив нормаларға, субъектларига қараб умумий ва махсус нормаларға, ҳаракатланиш ҳудудига қараб умумий ҳаракат қилувчи ва маҳаллий миқёсда ҳаракат қилувчи нормаларға бўлинади. Шунингдек, ҳуқуқни қўриқловчи

нормалар санкцияларнинг аниқлигига қараб мутлақ аниқ ва нисбатан аниқ нормаларга ҳам бўлинади².

Асосий қисм.

Ҳуқуқий нормаларни улар мазмунидаги қоидаларнинг характерига кўра қуйидаги турларга ажратиш мумкин: ваколат берувчи, мажбурият юкловчи, тақиқловчи, императив (буйруқ берувчи) ва диспозитив (тўлдирувчи).

1. Ваколат берувчи нормалар — рухсат мазмунидаги нормалар бўлиб, нималарни қилиш мумкинлигини белгилайди (имкон, эркинлик ҳуқуқи).

2. Мажбурият юкловчи нормалар — нималарни қилиш зарурлигини белгиловчи нормалар (бажариш, таъминлаш).

3. Таъқиқловчи нормалар — нима қилиш мумкин эмаслигини белгиловчи нормалар (санкцияланган, таъқиқланган, чеклаб қўйилган).

4. Императив (буйруқ берувчи) нормаларда қоида қатъий талаб шаклида акс эттирилиб, ундан бирон-бир тарзда четга чиқиш мумкин эмас (масалан, солиқ қонунчилиги нормалари).

5. Диспозитив (тўлдирувчи) нормалар муносабат қатнашчиларига масалани мустақил тарзда тартибга солиш ва тегишли хулқ-атвор вариантини танлаш имконини беради.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир.

---

² Б. Мустафоев- Конституциявий ҳуқуқ. Энциклопедик луғат. - Тошкент: «Ўзбекистон нашриёти», 2006 йил. - 584 б

Фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги фақат давлат сири ва бошқа сирларга тааллуқли бўлган тақдирдагина қонун билан чекланиши мумкин³, деб белгилаб қўйилган.

Фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳамда уни ифодалаш инсоннинг энг муҳим ҳуқуқлари-ваколат берувчи нормаларга киради.

Сўз ва фикрлаш эркинлигини ҳуқуқий кафолатлаш ҳуқуқий демократик давлатнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Бу фикрлар ва қарашлар хилма-хиллигини, фуқароларнинг демократик жараёнларда тўлақонли иштирок этишини таъминлайди.

Ўзбекистонда сўз эркинлигини, фикрлар хилма-хиллигини, одамлар ўз қарашларини очиқ-ошкора ифода этишини амалда таъминлаш учун барча шарт-шароит яратилган. Мамлакатимизда минглаб оммавий ахборот воситалари ва блогерлар эркин фаолият юритаётгани ҳамда изчил ривожланиб бораётгани бунинг яққол тасдиғидир. Уларнинг 60 фоизи нодавлат оммавий ахборот воситаси экани, айниқса, эътиборлидир. Биргина сўнгги уч йил ичида мамлакатимизда “Madaniyat va Marifat”, “Dunyo Bo’ylab”, “Navo”, “Oilaviy”, “Diyor”, “Bolajon”, “Mahalla” сингари давлат телеканаллари, “Milliy TV”, “Uzreport TV” ва “MY5” сингари нодавлат телеканаллар фаолияти йўлга қўйилган. Улар фикрлар ва қарашларнинг муҳим жиҳатларини ўзида мужассам этган бўлиб, ҳар бирида мамлакатда кечаётган жараёнларга ўз муносабати ва нуқтаи назари мавжуд.

Бугун биз демократик жараёнларни чуқурлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, фуқароларнинг мамлакатимиз сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги амалий иштироки ҳақида сўз юритар эканмиз, албатта, ахборот эркинлигини таъминламасдан, оммавий ахборот воситаларини одамлар ўз фикр ва ғояларини, содир бўлаётган воқеаларга ўз муносабати ва

---

³ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 08.12.1992 Тошкент.

позициясини эркин ифода этадиган минбарга айлантормасдан туриб, бу мақсадларга эришиб бўлмаслигини ўзимизга яхши тасаввур этамиз.

Маълумки, фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласи инсоннинг ахборот олиш, ахборотни ва ўз шахсий фикрини тарқатиш ҳуқуқи ва эркинлигини ўзида мужассам этган бўлиб, бу Ўзбекистонда демократик жамият асосларини барпо этишнинг муҳим шarti, таъбир жоиз бўлса, тамал тоши ҳисобланади.⁴

Ахборот эркинлиги соҳасида давлат субсидиялари, ижтимоий буюртмалар, грантлар ҳамда ОАВни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш бўйича нодавлат тузилмалари муҳим ўрин тутати. Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ҳамда ривожлантириш жамоат фонди, Электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси, Журналистлар ижодий уюшмаси ва бошқа ташкилотлар ушбу йўналишда фаол иш олиб бормоқда.

Оммавий ахборот воситаларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва лицензиялаш, уларнинг фаолиятини тўхтатиб туриш ёки тугатиш йилдан-йилга соддалаштирилмоқда, муассиснинг, муҳаррир ва журналистнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари кенгайтирилмоқда.

Бу нафақат илғор хориж амалиёти талабларига жавоб беради, аини пайтда оммавий ахборот воситасини таъсис этишда чет давлатлар фуқаролари ёки компаниялари ҳуқуқларини сезиларли даражада чеклайдиган бошқа мамлакатлардан афзаллик жиҳатлари талайгина эканини ҳам намоён этади.

---

⁴ И.Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси-12.10.2010

Аммо ахборотдан фойдаланиш эркинлиги, айниқса, у жамият хавфсизлиги, одамларнинг шаъни ва кадр-қиммати сингари тушунчаларга дахл қилса, мутлақ бўлиши мумкин эмас. Бунда чекловларсиз бирор мақсадга эришиб бўлмайди. Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Европа конвенциясига биноан, миллий хавфсизлик, ҳудудий яхлитлик ёки жамоат тартиби мақсадида, соғлиқ ва ахлоқни муҳофаза қилиш, шахснинг обрўсини ёки бошқа ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, махфий йўл билан олинган ахборот тарқатилишининг олдини олиш ҳамда одил судловнинг холислиги ва нуфузини таъминлаш учун сўз эркинлиги чекланиши мумкин.

Интернет жаҳон ахборот тармоғи кучли ахборот макони бўлиши билан бир қаторда, афсуски, фақатгина бунёдкорлик ғояларидан иборат эмас. БМТнинг сўз ва фикр эркинлигини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш масалалари бўйича махсус маърузачиси Франк Ла Рюнинг маърузаси (2011 йил 16 май)га кўра, интернет инсоннинг ажралмас ҳуқуқи ҳисобланади. Бу ҳақиқатан ҳам тўғри. Чунки ҳар биримиз ахборот жамиятининг бир бўлаги бўлиб, ахборот бугун тараққиётга элтувчи муҳим омиллардан бирига айланди. Айни пайтда шу нарса қайд этилганки, бу ҳуқуқ инсоннинг бошқа ҳуқуқлари каби муайян ҳолларда чекланиши мумкин. Ҳеч қайси ҳуқуқ мутлақ эмас, чунки агар у чекланмаса, у ўз-ўзидан бошқа шахсларнинг ҳуқуқларига дахл қилади.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, Ўзбекистонда веб-сайтлар, блогерларнинг саҳифалари айрим ривожланган мамлакатларда бўлгани каби рўйхатдан ўтказилмайди. Аммо улар рўйхатдан ўтказувчи органга оммавий ахборот воситаси сифатида рўйхатдан ўтказишни сўраб мурожаат қилиши мумкин. Бу, табиийки, қонунчиликда оммавий ахборот воситалари, журналистлар учун кўзда тутилган имтиёз, кафолат ва имкониятлардан тўлақонли фойдаланишига замин яратади. Бугунги кунда мамлакатимизда “Uz” доменида 30 мингга яқин веб-сайтлар бўлиб, уларнинг 360 дан ортиғи интернет оммавий ахборот воситаси сифатида фаолият юритади.

Мамлакатимизда веб-сайтлардан фойдаланиш бир ҳолатда, яъни веб-сайт эгаси, шу жумладан, блогер “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонун талабларини бузиб, ўз веб-сайтидан ва (ёки) веб-сайт саҳифасидан мамлакатнинг мавжуд конституциявий тузумини, ҳудудий яхлитлигини зўрлик билан ўзгартиришга даъват этиш, уруш, зўравонлик ва терроризмни, шунингдек, диний экстремизм, сепаратизм ва фундаментализм ғояларини тарғиб қилиш, давлат сири бўлган маълумотларни ёки қонун билан кўриқланадиган бошқа сирни ошкор этиш, миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатувчи, шунингдек, фуқароларнинг шаъни ва кадр-қимматига ёки ишчанлик обрўсига путур етказувчи, уларнинг шахсий ҳаётига аралashiшга йўл қўйувчи ахборотни тарқатиш ва бошқалар учун фойдалангандагина чекланиши мумкин.

Интернетдан фойдаланишни чеклаш имконияти дунёнинг жуда кўплаб мамлакатлари, шу жумладан, Европа Иттифоқи мамлакатлари қонунчилигида ҳам кўзда тутилган. Мисол учун, Франция 2000 йилда Европа Иттифоқида биринчилардан бўлиб шахси идентификация қилинмаган шахслар учун хостинг бергани учун провайдерларга нисбатан жиноий жавобгарликни жорий қилди. Бунда маҳаллий серверларда жойлашган барча сайтларнинг муаллифлари ўзи ҳақида тўлиқ ва ишончли ахборот тақдим қилиши керак. Акс ҳолда қонунда олти ойгача қамоқ жазоси кўзда тутилган. Бундан ташқари, нафақат маълумотларни текширмаган провайдерларга нисбатан, айни пайтда фойдаланувчиларга нисбатан ҳам жавобгарлик кўзда тутилган.

Шу билан бирга, Франция Ички ишлар вазирлиги таркибида ахборот технологиялари ва алоқа соҳасидаги жиноятларга қарши курашиш бош бошқармаси иш олиб боради. У интернетдаги сайтларнинг мазмунини назорат қилади, айрим ҳолларда полиция ходимлари суд санкциясиз провайдерлардан веб-сайтдан фойдаланишни чеклашни талаб қилиши мумкин. Провайдерлар ҳуқуқ-тартибот органларининг талабига мувофиқ, бош бошқарма “қора рўйхати”га киритилган шубҳали сайтларни ёпиши

шарт. Улар бундай қарорлар устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эга эмас. Бундан ташқари, қонун ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга прокуратура органлари розилиги билан қурол-яроғ, гиёҳванд моддалар савдоси, ноқонуний пул маблағларини легаллаштириш сингари оғир жиноятларни тергов қилиш пайтида ахборот олиш учун фойдаланувчиларнинг компьютерларига уланишга рухсат беради.

Буюк Британияда ҳам муайян чекловлар ўрнатилган. Интернетда иш олиб борадиган ҳуқуқбузарларни қидириш билан юқори технологиялар соҳасидаги жиноятларга қарши курашиш бўйича миллий бўлим шуғулланади. Интернетдаги назоратнинг бошқа бир кўриниши жамоат ташкилотлари фаолияти орқали амалга оширилади. Улардан энг таъсирчани — “Интернет-кузатув” бўлиб, у интернет тармоғида порнография ва миллий ва ирқий адоватга қўзғатувчи материаллар тарқалишининг олдини олиш билан шуғулланади.

Интернетда вояга етмаганларни ҳимоя қилиш мақсадида ноқонуний ва зарарли мазмундаги веб-ресурслар (контент) аниқ кузатиб борилади. Масалан, Германиянинг ёшларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунида интернетдаги ноқонуний ва зарарли материаллар (контент)га оид муносабатлар, шунингдек, телевидение ҳамда интернетда ёшларни ҳимоя қилиш масалалари тартибга солинган. Қонун вояга етмаганларни ҳимоя қилишнинг учта даражасини кўзда тутди: “мутлақ ноқонуний контент”, “ноқонуний контент” ва “болалар ва ўсмирлар ривожланишига салбий таъсир кўрсатадиган контент”. Йил давомида ушбу йўналишда икки мартадан кўп қонунчиликни бузган даврий нашрлар уч ойдан ўн икки ойга қадар ёшлар фойдаланиши учун тақиқланади, яъни киоск ва кутубхоналарда сотилмайди.

Юртимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотлари ушбу йўналишдаги қонунчилик ҳам янада эркинлаштирилаётганини кўрсатади. Бундан ташқари, Жиноят кодексига яқинда киритилган ўзгартишларга

биноан, ярашув институти тухмат ва ҳақоратга нисбатан ҳам қўлланиладиган бўлди. Жиноят кодексининг 139-моддаси (тухмат)да ҳамда 140-моддаси (ҳақорат)да кўзда тутилган жиноятларни содир этган шахс, агар у ўз айбига иқрор бўлса, жабрланувчи билан ярашса ва етказилган зарарни бартараф этса, жиноий жавобгарликдан озод этилиши мумкин. Зотан, жазонинг даражаси муҳим эмас, балки жамиятда бошқа инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига, шаъни ва кадр-қимматига ҳурмат олий кадрият сифатида қарор топиши асосий мақсаддир. Мамлакатимизда айнан ҳуқуқий маданият юксалиши билан сўз ва фикр эркинлиги, оммавий ахборот воситалари фаолияти эркинлиги кафолатлари мустаҳкамланмоқда.

Умуман, дунёнинг аксарият ривожланган демократик мамлакатларида оммавий ахборот воситалари фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишни қиёсий ўрганиш ушбу соҳадаги миллий қонунчилик талабларининг ўзаро яқинлигини кўрсатди.

Сўз эркинлиги — инсоннинг асосий шахсий ва фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқларидан бири; ҳозирги даврда аксарият мамлакатларда «ахборот эркинлиги» деб аталадиган умумий ҳуқуқнинг таркибий қисми. Ўз фикрини оммавий тарзда (оғзаки ва оммавий ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда ёзма) баён этиш имкониятини билдиради. Сўз эркинлигига демократия кўринишларидан бири сифатида қаралади. Ўзбекистонда Сўз эркинлиги Ўзбекистон Республикаси Конституциясида назарда тутилган. Конституцияга кўра, «ҳар ким фикрлаш, суз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга» (29-модда). Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси буйича ҳар ким узи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига ҳам эга. Бироқ амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир. Фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги фақат давлат сири ва бошқа сирларга тааллуқли бўлган тақдирдагина қонун билан чекланиши мумкинлиги Конституцияда ўз ифодасини

топган. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат сирларини сақлаш тўғрисида»ги қонунида давлат сирлари тоифалари аниқданган ва улар ҳақидаги маълумотларни олиш ва тарқатиш чегараланган.

Демократик мамлакатларда оммавий ахборот воситаларининг фаолияти Сўз эркинлигига асосланган. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ҳам алоҳида моддада ана шу қоида алоҳида таъкидлаб ўтилган. Унга кўра, «оммавий ахборот воситалари эркиндир ва қонунга мувофиқ ишлайди. Цензурага йўл қўйилмайди» (67модда). Фуқаролар оммавий ахборот воситаларида, жумладан, телевидение ва радио, матбуотда ўз фикрларини эркин баён қилиши, сўзлаши мумкин.

Эркин фуқаролик жамиятининг қонунчилик ва суд амалиёти Сўз эркинлиги суистеъмол қилинишининг олдини олиш мақсадида унга нисбатан муайян чеклашлар тизимини ишлаб чиққан. Хусусан, жаҳоннинг кўпчилиги давлатларида Сўз эркинлигидан қонуний давлат ҳокимиятини зурлик билан ағдариш, давлат сири ва қонун билан муҳофаза қилинадиган бошқа сирни ошкор қилиш, жиноятлар содир этишга ундаш, миллий, ирқий, диний ва б. адоватни келтириб чиқариш, бошқа шахсларни ҳақоратлаш ва тухмат қилиш, жамоат ахлоқи ва одобилани бузиш мақсадида фойдаланиш ман қилинади. Бу ҳақда қонунчиликда тегишли юридик жавобгарлик белгиланади. Фавқулодда режим ва ҳарбий ҳолат амал қилаётган даврда Сўз эркинлигини чеклашлар ортиши мумкин.

Ўзбекистонда Сўз эркинлигига оид конституциявий қоидалар қуйидаги қонунларда аниқлаштирилган ва ривожлантирилган: «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида» (1997), «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида» (1997), «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида» (1997), «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида» (1996), «Ноширлик фаолияти тўғрисида» (1996), «Реклама тўғрисида» (1998), «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида» (2002). Ушбу қонунларнинг асосий мақсади Ўзбекистонда Сўз эркинлигини таъминлаш кафолатларига, ҳар кимнинг ахборотни эркин ва монеликсиз излаш, олиш,

текшириш, тарқатиш, фойдаланиш ва сақлаш ҳуқуқларини рўёбга чиқаришга қаратилгандир.

Фикрлаш эркинлиги – деганда сўз эркинлиги орқали амалга ошириладиган, фикрини очик сўзлаш ва бошқа шахсларнинг эътиборига ҳавола қилиш тушунилади.

Фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги фақат давлат сири ва бошқа сирларга тааллуқли бўлган тақдирдагина қонун билан чекла-ниши мумкин” деб белгилаб қўйилган.

1966-йилги "Фуқаро ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида"ги халқаро Пактнинг 18-моддасида ҳар кимнинг эркин фикрлаш ҳуқуқи мустаҳкамланган бўлиб, унинг 19-моддасида ўзининг фикрини эркин ифода қилиш ҳуқуқи ҳеч қандай чеклашларсиз амалга оширилиши кўзда тутилган.

Ҳар кимнинг ўз фикрини эркин ифода қилиш ҳуқуқи ўз ичига изланиш эркинлиги, ҳар қандай ахборотни олиш, тарқатиш, ёзма ёки нашр шаклида ёхуд бадиий шаклда ифодалаш эркинлигини амалга ошириш имконини беради.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 19-моддасида: "Ҳар бир инсон эътиқод эркинлиги ва буларни эркин ифодалаш ҳуқуқига эга: ушбу ҳуқуқ ҳеч бир тўсиқсиз ўз эътиқодига амал қилиш эркинлигини ҳамда ахборот ва ғояларни ҳар қандай воситалар билан, давлат чегараларидан қатъи назар, излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади",- дейилади. Бу моддада ушбу ҳуқуқлардан фойдаланиш билан бирга, шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, унда маълум бурч ва жавобгарлик ҳам мавжуд. У, ўз навбатида, айрим чеклашларни ҳам талаб қилади:

- а) бошқа шахслар ҳуқуқи ва обрўсини ҳурмат қилиш.
- б) давлат хавфсизлиги, жамоат тартиби, аҳоли соғлиғи ва қадриятларини ҳимоя қилиш.

Шундай қилиб, шахсий ҳуқуққа тегишли қабул қилинган конституциявий меъёрларимиз инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро-ҳуқуқий андозаларга тўла мос келади.

Фикрлаш ва эътиқод эркинлиги сўз эркинлиги орқали амалга оширилади, бу ўз фикрини очик сўзлаш ва бошқа шахсларнинг эътиборига етказиш деб тушунилади. Кўп ҳолатларда сўз эркинлиги оммавий ахборот воситалари орқали амалга оширилади ва улар ҳар бир фуқаронинг сўз эркинлигини, оммавий ахборот воситаларида чиқиш ҳуқуқини, ўз фикр ва эътирозларини очик сўзлашни кафолат-лайдиган "Оммавий ахборот воситалари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни асосида фаолият кўрсатадилар. Ахборотларни йиғиш, тўплаш, қайта ишлаш, узатиш ва рухсат этилмаган танишувдан ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган ҳамда ахборот тизимларининг маълумотлар базалари ва банкларини ташкил қилиш, ахборотларни қайта ишлаш ва узатишнинг бошқа тизимла-рини яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги муно-сабатлар "Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида"ги, "Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида"ги Қонунлар билан тартибга солинади. Барча турдаги маълумотларни йиғиш ва тарқатишга бўлган ҳуқуқ конституциявий тизимга қарши йўналтирилган, инсониятнинг тинчлиги ва ҳимоясига зид равишда, жамият манфаатларига қарама-қарши мақсадда ёки бошқа инсонларнинг ҳуқуқ ва эркига зид ҳолат-ларда қонун томонидан чекланади.

Фикрлаш ва сўзлаш эркинлиги қонун томонидан давлат ёки бошқа ижтимоий манфаатларни ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан чекланиши мумкин. Бундай чекланишлар қуйидагилар билан изоҳланади: давлат сирларини овоза қилиш давлатнинг иқтисодий ва сиёсий мустақиллигига, мудофаа қудратига ва давлат ҳамда жамиятнинг бошқа манфаатларига путур етказиши мумкин.

1993 йилнинг 7 майида қабул қилинган "Давлат сирларини сақлаш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 1-бандида давлат томонидан қўриқладиган ва махсус рўйхат билан чегаралаб қўйиладиган алоҳида аҳамиятли мутлақо махфий-ҳарбий, сиёсий, иқтисодий, илмий-техникавий ва ўзга хил маълумотлар Республика-нинг давлат сирлари деб кўрсатилган бўлиб, улар ҳақида маълумот-лар тўплаш ва тарқатиш

чекланади. Давлат, ҳарбий ва хизмат сирла-рини ўз ичига олган маълумотлар давлат сирлари рўйхатига киради.

Давлат сирлари билан ишлаш ҳуқуқи бўлган барча давлат орган-лари, ташкилотлар, корхоналар, бирлашмалар, шунингдек ваколатли шахслар ва Ўзбекистон Республикаси фуқаролари уларни сақлаш ва ҳимоя қилиш мажбуриятини бажаришлари шарт. Шундан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир фуқаро маълумотни излаш ва тарқатиш ҳуқуқини амалга оширишда улардан бутун жамиятнинг ва бошқа фуқаролар-нинг манфаатига зид равишда фойдаланмасликлари лозим.

Ўзбекистон Республикаси фуқароси давлат сирлари ҳақида маълумотларни тўплаб, бошқа хорижий давлатга топширса, унинг бу ҳаракатларидаги ҳолат жиноят таркибини келтириб чиқариб, давлатга ҳоинлик деб топилади.

Инсонларнинг судда ўзига нисбатан ҳар қандай иш кўриляётганда ўз ҳуқуқ ва манфатларига таъсир қиладиган ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материаллар билан танишиш ҳуқуқи амалга оширилади.

Конституциявий суд ҳам фуқароларга ҳужжатлар ва материаллар билан танишиш имкониятини бериш ҳуқуқига эга.

2. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасида “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар”⁵ деб белгилаб қўйилган. Солиқ қонунчилиги нормалари-императив (буйруқ берувчи) нормаларда қоида қатъий талаб шаклида акс эттирилиб, ундан бирон-бир тарзда четга чиқиш мумкин эмас.

Солиқ солиш, агар ушбу моддада бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, солиқ мажбуриятлари юзага келган пайтда амалда бўлган қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Солиқ солиш мажбурийлик, аниқлик ва солиқ органларининг солиқ тўловчилар билан ҳамкорлиги, адолатлилик, солиқ тизимининг ягоналиги,

---

⁵ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 08.12.1992 Тошкент.

ошкоралик ва солиқ тўловчининг ҳақлиги презумпцияси принципларига асосланади.

Ҳар бир шахс ушбу Кодексда белгиланган солиқлар ва унда назарда тутилган йиғимларни тўлаши шарт.

Ҳеч кимга солиқлар ва йиғимларнинг барча аломатларига эга бўлган, бироқ ушбу Кодексда назарда тутилмаган ёхуд унинг нормалари бузилган ҳолда белгиланган солиқлар ва йиғимларни тўлаш мажбурияти юклатилиши мумкин эмас.

Солиқ деганда ушбу Кодексда белгиланган, Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетига ёки давлат мақсадли жамғармасига (бундан буён матнда бюджет тизими деб юритилади) тўланадиган мажбурий беғараз тўлов тушунилади.

Шахснинг зиммасига суд тартибида юклатилган жарималар ва бошқа тўловлар, шунингдек қонунда белгиланган ҳолларда мол-мулкни мусодара қилиш ҳамда бошқача тарзда олиб қўйиш солиқлар ёки йиғимлар жумласига кирмайди.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қуйидаги солиқлар белгиланади:

- 1) қўшилган қиймат солиғи;
- 2) акциз солиғи;
- 3) фойда солиғи;
- 4) жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи;
- 5) ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ;
- 6) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;
- 7) мол-мулк солиғи;
- 8) ер солиғи;
- 9) ижтимоий солиқ.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида йиғимлар белгиланиши мумкин. Йиғимларни жорий этиш, ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби ушбу Кодексда ҳамда бошқа қонун ҳужжатларида белгиланади.

Солиқ тўловчилар:

белгиланган солиқлар ва йиғимларни ўз вақтида ҳамда тўлиқ ҳажмда ҳисоблаб чиқариши ва тўлаши;

ҳужжатларни кўриб чиқиш ёки тушунтиришлар бериш зарурияти тўғрисида чақирув хатини олганида солиқ органига келиши;

товарларни (хизматларни) реализация қилишда харидорга ҳисобварақ-фактураларни, чекларни ёки уларга тенглаштирилган бошқа ҳужжатларни бериши;

солиқ текширувини ўтказаятган солиқ органларининг мансабдор шахсларига солиқларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш учун асос бўлиб хизмат қиладиган ҳужжатлар, шунингдек электрон манбаларда сақланадиган тегишли ахборот билан танишиш имкониятини таъминлаши;

солиқ органлари ва бошқа ваколатли органларнинг қонуний талабларини бажариши, кўрсатилган органларнинг ва улар мансабдор шахсларининг қонуний фаолиятига тўсқинлик қилмаслиги;

агар ушбу Кодексда бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, солиқ ҳисоботларининг ва солиқларни ҳисоблаб чиқариш ҳамда тўлаш учун зарур бўлган бошқа ҳужжатларнинг тегишли солиқларни тўлаш учун белгиланган календарь йилдан кейинги беш йил мобайнида бут сақланишини таъминлаши;

ўзи солиқ бўйича ҳисобга олинган жойдаги солиқ органларини Ўзбекистон Республикаси юридик шахсларидаги ва чет эл юридик шахсларидаги иштироки тўғрисида, агар устав фондидаги (устав капиталидаги) улуши 10 фоиздан ортиқ бўлса, хабардор этиши шарт.

Ушбу Кодекс билан зиммасига солиқ ҳисоботини электрон шаклда тақдим этиш мажбурияти юклатилган шахслар солиқ органлари томонидан солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган муносабатлардаги ўз ваколатларини амалга ошириш чоғида фойдаланиладиган ҳужжатларнинг солиқ органидан телекоммуникация алоқа тармоқлари орқали электрон шаклда олинишини таъминлаши керак.

Ушбу Кодексга мувофиқ солиқ солиш объекти деб эътироф этиладиган кўчмас мулкка эга бўлган чет эл юридик шахслари ушбу моддада назарда тутилган мажбуриятлардан ташқари, кўчмас мулк объекти турган жойдаги солиқ органига ушбу чет эл юридик шахсининг иштирокчилари тўғрисидаги маълумотларни ушбу Кодексда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда хабар қилиши шарт. Юридик шахс ташкил этмаган ҳолдаги чет эл тузилмалари кўрсатилган ҳолатларда ўз муассислари, бенефициарлари ва бошқарувчилари ҳақидаги маълумотларни хабар қилиши керак. Чет эл юридик шахсида (юридик шахс ташкил этмаган ҳолдаги чет эл тузилмасида) ушбу қисмда кўрсатилган бир нечта мол-мулк объекти мавжуд бўлган тақдирда, ушбу шахс танловига кўра, хабар мол-мулк объектларининг бири турган ердаги солиқ органига тақдим этилади.

Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси орқали товарлар олиб ўтилиши муносабати билан солиқлар тўлайдиган солиқ тўловчилар зиммасида Ўзбекистон Республикасининг божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган мажбуриятлар ҳам бўлади.

Солиқ тўловчиларнинг зиммасида қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари, чет давлатларнинг фуқаролари, шунингдек фуқаролиги бўлмаган шахслар жисмоний шахслардир.

Тегишли мақоми ўзига нисбатан белгиланган солиқ даври бошланадиган ёки тугайдиган ҳар қандай кетма-кет ўн икки ойлик давр давомида жами бир юз саксон уч календарь кундан кўпроқ Ўзбекистон Республикасида ҳақиқатда бўлган жисмоний шахслар Ўзбекистон Республикасининг солиқ резидентлари деб эътироф этилади.

Ушбу модданинг иккинчи қисми қоидалари мазкур моддада белгиланган хусусиятларни ва Ўзбекистон Республикасининг солиқ солиш масалаларига доир халқаро шартномалари қоидаларини ҳисобга олган ҳолда қўлланилади.

Агар жисмоний шахс тегишли солиқ даврида Ўзбекистон Республикасида жами бир юз саксон уч кундан кам бўлиб, бироқ ушбу туриш муддати унинг бошқа бирор-бир давлатда турган муддатидан кўпроқ бўлса ҳам, у Ўзбекистон Республикасининг солиқ резиденти деб эътироф этилади⁶.

3. Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашishiга, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашishiга йўл қўйилмайди.

“Ўзбекистон Республикаси Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги қонуннинг мақсади нодавлат нотижорат ташкилотларининг, шунингдек халқаро нодавлат нотижорат ташкилотларининг, халқаро ҳамда чет эл нодавлат нотижорат ташкилотлари ваколатхоналари ва филиалларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги фаолияти билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик қадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборат.

Сиёсий партиялар, касаба уюшмалари, диний ташкилотлар ҳамда бошқа айрим нодавлат нотижорат ташкилотларини тузишнинг, улар фаолиятининг, қайта ташкил этилиши ва тугатилишининг хусусиятлари махсус қонунлар билан тартибга солинади. Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолияти соҳасининг у ёки бу муносабатлари махсус қонунлар билан тартибга солинмаган ҳолларда ушбу Қонуннинг нормалари қўлланилади.

---

⁶ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси 25.12.2007 йил Тошкент.

Давлат нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради.

Нодавлат нотижорат ташкилотларининг алоҳида ижтимоий фойдали дастурларига давлат кўмак кўрсатиши мумкин.

Давлат органлари ҳамда улар мансабдор шахсларининг нодавлат нотижорат ташкилоти фаолиятига аралашишига, худди шунингдек нодавлат нотижорат ташкилотининг давлат органлари ҳамда улар мансабдор шахсларининг фаолиятига аралашишига йўл қўйилмайди.⁷

Давлат жамоат бирлашмалари шаклланишининг ички таркиби ва фаолияти масалаларида мустақиллигини конституцион эътироф этиб, фақатгина уларнинг ташкил этиш тартиби, меҳнат қилиш шароити, давлат органлари билан ўзаро муносабатларини ҳуқуқий тартибга солади.

Давлат ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашувига конституцион тақиқ қўйилган. Бундан асосий мақсад, фуқаролик жамиятининг асосий элементлари саналмиш жамоат бирлашмалари фаолиятини кучайтиришдир. Қонунда белгиланган ҳолатлардагина жамоат бирлашмалари тегишли давлат органларига ўз фаолиятлари тўғрисида маълумот тақдим этиб туришади.

Молия идоралари жамоат бирлашмаларини маблағ билан таминлаш ва улар даромадларининг манбаларини, улар олган маблағ миқдорини ва солиқлар тўғрисидаги қонунларга мувофиқ солиқ тўланишини назорат қилиб боради. Жамоат бирлашмаларининг қонунларни бажаришини прокуратура идоралари назорат қилиб боради.

Жамоат бирлашмаси уставини рўйхатга олган Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ва унинг жойлардаги идоралари жамоат

---

⁷ “Ўзбекистон Республикаси Нодавлат ва нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонуни-14.04.1999 йил Тошкент.

бирлашмаси фаолиятининг мақсадларига тааллуқли устав қоидаларига риоя этилишини назорат қилади.⁸

Хулоса

Ҳуқуқ нормаси - бу давлат томонидан ўрнатиладиган ва маъқулланадиган, муайян шаклда ифодаланадиган, ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган умуммажбурий ҳуқ-атвор қоидаси ҳисобланади.

Ҳуқуқий нормаларни улар мазмунидаги қоидаларнинг характериға кўра қуйидаги турларға ажратиш мумкин: ваколат берувчи, мажбурият юқловчи, тақиқловчи, императив (буйруқ берувчи) ва диспозитив (тўлдирувчи).

Ваколат берувчи нормалар — рухсат мазмунидаги нормалар бўлиб, нималарни қилиш мумкинлигини белгилайди.

Мажбурият юқловчи нормалар — нималарни қилиш зарурлигини белгиловчи нормалар.

Тақиқловчи нормалар — нима қилиш мумкин эмаслигини белгиловчи нормалар.

Императив (буйруқ берувчи) нормаларда қоида қатъий талаб шаклида акс этирилиб, ундан бирон-бир тарзда четға чиқиш мумкин эмас (масалан, солиқ қонунчилиги нормалари).

Диспозитив (тўлдирувчи) нормалар муносабат қатнашчиларига масалани мустақил тарзда тартибға солиш ва тегишли ҳуқ-атвор вариантини танлаш имконини берувчи нормалар (масалан, шартномада бошқача келишув назарда тутлиган бўлса каби).

Ваколат берувчи ҳуқуқ нормалари ҳуқуқни амалға ошириш учун имконият беради, қилиш мумкинлигини кўрсатади. Қолган нормалардан

---

⁸ А.Азизхўжаев. Ўзбекистон Республикасининг конституциясига шарҳ. Тошкент-2012 йил

фарқли томони ваколат яъни бажариш ёки бажармаслик эркинлиги субъектни қўлида бўлади. Бу шуни билдирадики, ҳуқуқдан фойдаланмаслик ҳам мумкин, фойдаланмаганлиги ҳеч қандай ҳуқуқий оқибат келтирмаслиги мумкин. Келтирилган мисолда: Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга эканлиги эркинлик ҳуқуқини бераётгани яққол маълум. Масалан: виждон эркинлиги, турмуш қуриш ва бошқа субъектив ҳуқуқлар мавжуд.

Мажбурият юқловчи ҳуқуқ нормалари — қолган нормалардан фарқли томони бажариш масъулиятини яъни фаоллик кўрсатишни талаб этади. Аксарият ҳолларда шартномалар асосида юзага келадиган мажбуриятлар ёки конституциявий бурч ва мажбуриятларни мисол қилиш мумкин. Масалан: Меҳнат муносабатларида Иш берувчи ва ходимларнинг мажбуриятлари Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 177, 176-моддаларида белгилаб қўйилган мажбуриятлар: Ходим ўз меҳнат вазифаларини ҳалол, виждонан бажариши, меҳнат интизомига риоя қилиши, иш берувчининг қонуний фармойишларини ўз вақтида ва аниқ бажариши шунингдек иш берувчи ходимлар меҳнатини ташкил қилиши, қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларда, меҳнат шартномасида назарда тутилган меҳнат шароитларини яратиб бериши, меҳнат муҳофазаси қоидаларига риоя этиши каби мисоллар келтириш мумкин.

Тақиқловчи нормалар — юқоридаги иккита нормалардан фарқли томони нима қилиш мумкин эмаслигини белгиловчи нормалар. Содда қилиб қилиб айтганда қизил чизик билан таъқиқ қўйилган нормаларни тушунсак бўлади. Қисқа сўзлар ёки сўз бирикмалари билан “таъқиқланади”, “чекланган”, “мумкин эмас” каби қатъий инкор маъносини билдирадиган ҳуқуқ нормаларидир. Мисол қилиб келтирилган Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашишига, шунингдек жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашишига йўл қўйилмаслигининг белгиланиши ҳуқуқий барқарорликни, холисликни, демократик ҳуқуқий давлатчилик

тамойилларига мослик кўзлаб, фуқаролик жамиятини ривожлантириш учун конституцион қоида сифатида киритилган.

Мажбурият юкловчи ва таъқиловчи ҳуқуқ нормалари (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) бажарилиши ҳамда таъминланиши мажбурий ҳисобланади, уларни бажармаслик, таъминламаслик, таъқиққа риоя этмаслик ҳуқуқий жавобгарликни келтириб чиқаради.

Масалан: “Қасаба уюшмалари тўғрисида”ги қонуннинг 12-моддасида ҳам давлат органлари билан қасаба уюшмаларининг бир-бирларининг фаолиятига аралашмаслиги белгилаб қўйилган.

Ҳуқуқий тартибга солиш усулига кўра эса “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар” –деб мутлақ ёки четга чиқишни назарда тутмагани боис яъни императив (буйруқ берувчи) нормалар турига киритиш мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 08.12.1992 Тошкент.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси 25.12.2007 йил Тошкент.
3. Б. Мустафоев- Конституциявий ҳуқуқ. Энциклопедик луғат. - Тошкент: «Ўзбекистон нашриёти», 2006 йил. - 584 б.
4. А.Х.Саидов. Ўзбекистон Республикасининг конституциявий ҳуқуқи. Тошкент ТДЮИ, 2005 йил.
5. “Ўзбекистон Республикаси Нодавлат ва ноижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонуни-14.04.1999 йил Тошкент.
6. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси-12.10.2010 йил.
7. А.Азизхўжаев. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига шарҳ. Тошкент-2012 йил.
8. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуни-11.02.1991 йил Тошкент.
9. “Қасаба уюшмалари тўғрисида”ги Қонуни.06.12.2019 йил-Тошкент: Yoshlar nashriyot uyi, 2020 -108 б.